VÄITÖKSIÄ

Tutkimus suomalaisten ajankäytöstä[1]

Olli-Pekka Ruuskanen
KTT, tutkija
ETLA

1. Ajankäyttötutkimuksen käyttö taloustieteen tutkimuksessa

'Maailmanloppu on lähellä', voisi luulla monen pehmeämmän tieteenalan edustajan ajattelevan, kun hän kohtaa kansantaloustieteen kylmää kalkyyliä perheen käyttäytymiseen soveltavan väitöskirjan.

Kansantaloustieteen metodin käyttö perheen tutkimisessa ei ole kuitenkaan uusi asia. Jo 1960-luvulta lähtien, lähinnä nobelisti Gary Beckerin tutkimustyön tuloksena, perheen käyttäytymistä myös muualla kuin markkinoilla on mallitettu hyötyään maksimoivien yksilöiden rationaalisen valinnan tuloksena. On osoittautunut, että rakkauden, uhrautumisen, lämmön ja hyväntahtoisuuden savuverhon takaa usein paljastuu hyötyjä ja haittoja tarkkaan punnitseva yksilö, jonka todellinen käyttäytyminen usein eroaa ihanteesta.

Perheen käyttäytymistä ajassa voidaan tarkastella ajankäyttöaineistojen avulla. Miksi kansantaloustieteessä on käytetty verrattain vähän ajankäyttöaineistoja? Kansainvälisesti ajankäyttöaineistojen historia on pitkä, sillä ne saivat nykyisen muotonsa jo nelisenkymmentä vuotta sitten. Pääsyynä vähäiseen kiinnostukseen on ollut se, että ajankäyttöaineistot on kerätty väestön kokonaisajankäytön selvittämiseksi. Lähtökohtana on ollut kerätä ajankäyttötiedot eri väestöryhmiltä ja kertoa nämä kunkin väestöryhmän painoilla. Kysymyksiä, joihin on pyritty vastaamaan, ovat esimerkiksi: montako tuntia suomalaiset käyttivät marjojen poimimiseen vuonna 2000 tai kuinka paljon suomalaiset keskimäärin katsoivat televisiota vuonna 2000? Siksi kultakin haastatellulta on olemassa päiväkirja vain kahdelta päivältä: yhdeltä arkipäivältä ja yhdeltä viikonloppupäivältä.

Tämä yhteiskunnan tasolla oleva sosiologinen lähestymistapa on vieras kansantaloustieteen yksilön valintaa korostavan tutkimussuunnan kanssa. Aineistossa on paljon kohinaa, joka

[1] *Tämä kirjoitus perustuu Helsingin kauppakorkeakoulussa 2.12.2004 tarkastettuun väitöskirjaani "*An Econometric Analysis of Time Use in Finnish Households*". Väitöstilaisuudessa vastaväittäjänä toimi professori Lennart Flood (Göteborgin Yliopisto). Kustoksena toimi professori Pekka Ilmakunnas (HKKK).*

tekee sen käytön hankalaksi. Mikrotason käyttäytymisen empiiriseen tutkimukseen kaksi havaintoa per havaintokohde on vähän. Erityisen ongelmalliseksi se muodostuu harvoin tapahtuvien aktiviteettien osalta. Tämä aiheuttaa nollahavainto-ongelman, jonka huomioonottaminen vaatii tilastollisten korjausmenetelmien käyttöä. Kahden havainnon avulla myös vuodenajan, viikonpäivän ja kyseisen yksilön vaikutusta on vaikea erotella toisistaan.

Viime vuosina voimakkaasti kehittyneet ekonometriset menetelmät ovat myös osaltaan helpottaneet ajankäyttöaineistojen tutkimista. Erityisesti rajoitetun selitettävän muuttujan ja sensuroidun selitettävän muuttujan teoriat ovat tuoneet ajankäyttöaineistojen analyysiin tarvittavaa menetelmällistä selkärankaa. Näihin menetelmiin nojaa myös väitöskirjani, jonka aiheita ovat, viettävätkö puolisot aikaa yhdessä, vaikuttaako koulutus vapaa-ajan rakenteeseen ja onko kiireen kokeminen yhteydessä monien asioiden samanaikaiseen tekemiseen.

Väitöskirjani tutkimusaineistona on Tilastokeskuksen uusi ajankäyttötutkimus vuodelta 1999/2000. Ajankäyttötutkimus antaa tietoja kaikkien yli 10-vuotiaiden perheenjäsenten ajankäytöstä kymmenen minuutin jaksoissa kahden havaintopäivän ajan yli 5000 ihmisen osalta. Aineisto sisältää, kuka on tehnyt mitä, missä ja kenen kanssa. Aineisto on hyvin korkeatasoinen kansainvälisesti katsottuna. Tiedot ovat kotitalouskohtaisia, taustainformaatiota on kerätty paljon ja vastaajat ovat täyttäneet huolellisesti päiväkirjansa.

Ajankäyttötutkimusten lisäongelmana ovat olleet usein puuttuvat tiedot vastaajien tuloista. Siksi kiinnostavaksi väitöskirjassani käytetyn aineiston tekee siihen Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen tilauksesta lisätyt tulo, vero ja sosiaalietuustiedot. Tällä laajennuksella aineistosta on tullut erittäin käyttökelpoinen kansantaloustieteen näkökulmasta.

2. Puolisoiden yhteinen aika

Väitöskirjani ensimmäisessä esseessä tutkitaan puolisoiden yhteistä aikaa ja siihen vaikuttavia tekijöitä. Kiinnostuksen kohteena on, haluavatko puolisot viettää aikaa yhdessä. Yhdysvalloissa, Englannissa ja Ruotsissa tehdyt tutkimukset ovat osoittaneet, että puolisot pyrkivät kasvattamaan yhdessä vietettyä aikaa synkronoimalla ajankäyttöään. Vaikutus on kuitenkin varsin vähäinen, vaikkakin tilastollisesti merkittävä. Lisävahvistusta on saatu, kun vastaajilta on myös kysytty kunkin aktiviteetin miellyttävyyttä. Näistä tutkimuksista käy ilmi, että seksin ja nukkumisen jälkeen perheen kanssa yhdessä vietetty aika saa korkeimmat pisteet. Alhaisimmat pisteet saavat kotityö ja päivittäiset työmatkat. Jopa näissä vastenmielisiksi koetuissa toimissa pisteet ovat korkeammat, jos niitä tehdään jonkun kanssa yhdessä.

Aikaisemmissa tutkimuksissa vähemmälle huomiolle on jäänyt lisääkö vai vähentääkö tulojen kasvu yhdessä vietettyä aikaa. Tutkimustulosteni mukaan yhdessä vietetty aika vähenee tulojen kasvaessa Suomessa. Tämän odotusten vastaisen tuloksen syitä voi selittää eri tavoin. Yhtenä selityksenä voisi olla se, että Suomessa on verrattain jäykät työmarkkinat, jotka eivät mahdollista puolisoiden välistä ajan koordinaatiota. Naisten työhön osallistumisaste on korkea ja osa-aikaisia töitä on vähän. Toinen selitys on ostopalvelujen vähäisyys. Yhteistä aikaa voidaan lisätä ulkoistamalla siivousta, lastenhoitoa tai ruuanlaittoa. Tällaisten palvelujen suhteellinen kalleus voi estää tämän ajanhallintastrategian käytön.

3. Koulutuksen ja vapaa-ajan vuorovaikutuksesta

Väitöskirjani toisessa esseessä tarkastellaan koulutuksen ja vapaa-ajan välistä vuorovaikutusta. Useiden tutkimusten mukaan koulutus lisää tuottavuutta töissä. Ihmiset ovat valmiit kouluttautumaan, jotta saisivat korkeampia palkkoja. Vähemmälle huomiolle tutkimuksissa on jäänyt koulutuksen mahdollinen vaikutus vapaa-aikaan. Onko enemmän koulutusta saaneiden ja vähemmän koulutusta saaneiden vapaa-ajassa eroa? Ensimmäinen vastaväite on, että tietysti, koska enemmän koulutusta saaneilla on korkeammat tulot ja siten mahdollisuus viettää rikkaampaa vapaa-aikaa. Mutta voisiko koulutettujen korkeampi tuottavuus näkyä jollain erityisellä tavalla?

Jos koulutetut ovat tehokkaampia tekemään eri aktiviteettejä ja he pystyvät nopeammin siirtymään tehtävästä toiseen, niin tämän pitäisi näkyä siinä, että enemmän koulutusta saaneet tekevät enemmän aktiviteetteja samassa ajassa kuin vähemmän koulutusta saaneet. Tässä tehokkuutta mitataan päivittäin tehtyjen aktiviteettien lukumäärällä. Tutkimustulosteni mukaan koulutus lisää aktiviteettien lukumäärää. Lisäksi enemmän koulutusta saaneiden vapaa-ajan käyttö eroaa vähemmän koulutusta saaneiden vapaa-ajasta siinä, että koulutetuilla on vähemmän rutiininomaisia aktiviteetteja. Tulosta ei voida selittää tulojen kasvulla, koska tulos pätee vaikka tulojen vaikutus vakioidaan. Sitä ei myöskään voi selittää aktiviteettien lukumäärän tarjonnalla, sillä asuinpaikalla ei ole vaikutusta tulokseen.

Eräs esitetty vastaväite on, että koulutetut ovat kielellisesti lahjakkaampia, joten he kykenevät tarkemmin kuvaamaan tekemisiään ja siksi näyttää aivan kuin he tekisivät enemmän aktiviteettejä, mutta tämä on kielellinen harha. Ajankäyttöaineisto mahdollistaa tämänkin väitteen testaamisen ja käy ilmi, ettei tämäkään poista koulutuksen vaikutusta. Päinvastoin koulutetut tekevät myös päiväkirjoihin epätarkasti kuvattuja aktiviteetteja enemmän. Koulutuksella näyttää siten olevan vaikutusta myös vapaa-ajan rakenteeseen.

4. Aktiivinen ja passiivinen vapaa-aika

Kolmannessa esseessä tutkitaan mitkä tekijät selittävät aktiivisen ja passiivisen vapaa-ajan määrää. Passiiviseen vapaa-aikaan kuuluu TV:n katselu, radion kuuntelu, lepäily ja oleilu. Myös Suomessa, kuten muissakin länsimaissa, TV:n katselu muodostaa suurimman osan vapaa-ajasta – noin 40 prosenttia. Tutkimustulosteni mukaan koulutuksella on täysin päinvastainen vaikutus passiiviseen ja aktiiviseen vapaa-aikaan. Mitä koulutetumpi henkilö on, sitä aktiivisempaa hänen vapaa-aikansa on. Mitä passiivisempaa, sitä todennäköisempää on, että henkilö on vähän koulutettu.

Pelkkien vapaa-aikaan käytettyjen minuuttien lisäksi ajankäyttöaineisto mahdollistaa aktiivisen vapaa-ajan tarkemman tutkimisen. Haastatellut ovat ilmoittaneet 153 eri vapaa-ajan aktiviteetin osalta ovatko he viimeisen vuoden aikana tehneet sitä. Kysyttyjä vapaa-ajan aktiviteetteja ovat esimerkiksi lenkkeily, lumenluonti, kirjastossa tai teatterissa käynti. Vapaa-ajan aktiviteetit on jaettu neljään ryhmään: urheiluun, kulttuuriin, vapaaehtoistyöhön ja harrastustoimintaan. Ihmisen aktiviteetin mittariksi on hyväksytty, jos hän on harrastanut edes kerran viimeisen vuoden aikana jotakin tiettyyn ryhmään kuuluvaa toimintaa. Mittari on hyvin salliva. Korkeampien tulojen

vaikutus on myös pitkälti eliminoitu. Henkilö, joka on kerran käynyt kirjastossa viimeisen vuoden aikana ja oopperan, taidenäyttelyiden ja baletin suurkuluttaja saa yhtä suuren painon. Tutkimustulosteni mukaan koulutus selittää jälleen voimakkaasti aktiivisen vapaa-ajan viettoa. Nyt tapahtuu polarisaatio, jonka toisessa päässä ovat vähän koulutusta saaneet keski-ikäiset miehet ja toisessa nuoret akateemisesti koulutetut naiset.

Mitä tulos, että koulutus selittää vapaa-ajan viettoa oikein tarkoittaa? Koska tutkimuksessa tulot on vakioitu, ei korkeammin koulutettujen suuremmat tulot selitä vapaa-ajan viettoa. Todennäköisesti kysymys on ihmisten havaitsemattomista taustaominaisuuksista. Aktiiviset ja aikaansaavat ihmiset ovat myös niitä, jotka kouluttautuvat. Ja tämä näkyy aineistossa koulutuksen ja vapaa-ajan välisenä vuorovaikutuksena.

5. Kiireen kokeminen ja monisuorittaminen

1990-luvun laman jälkeen on keskusteluun Suomessa noussut voimakkaasti kiireen ja loppuun palamisen teemat. Viimeisimpänä avauksena on ollut psykohistorioitsija Juha Siltalan kirjoittama ”Työelämän huonontumisen lyhyt historia”. Siltala väittää, että työn vaativuudessa ja ajallisessa rakenteessa tapahtuneet muutokset ovat heikentäneet merkittävästi työntekijöiden hyvinvointia. Hän pohjaa tuloksensa haastatteluihin, kirjeisiin ja yleisönosastokirjoituksiin.

1800-luvun loppupuolen suuri kansantaloustieteilijä Alfred Marshall luonnehti kansantaloustiedettä termillä ’dismal science’ eli synkkä tai kolkko tiede. Sen yhtenä ilmentymänä on epäusko ihmisten omia kertomuksia kohtaan. Ajatuksena on, että jotta ihmisen lausuma olisi tosi kuvaus, sen pitää näkyä myös käyttäytymisenä. Esimerkiksi ihmisen, joka sanoo haastattelijalle olevansa hyvin antelias, pitäisi lahjoittaa rahojaan keskivertoihmistä enemmän hyväntekeväisyyteen. Muuten lause ei ole tosi.

Väitöskirjani neljännessä esseessä tutkitaan näkyykö ihmisten itse ilmoittama kiireen kokemus ajankäytön muutoksena. Erityisesti tutkitaan sitä, saako kiireen kokeminen ihmiset tekemään monia asioita yhtä aikaa. Tällöin monien asioiden tekeminen voisi olla yritys ostaa lisää aikaa.

Tilastollisen tutkimuksen teoreettinen lähtökohta on Daniel Hamermeshin ja Jungmin Leen viime vuonna esittämä malli aikastressin kokemisesta. Heidän ajatuksensa on, että jos kulutus vie aikaa, niin tulojen kasvun pitäisi automaattisesti lisätä aikastressiä. Ihmisellä on vain 24 tuntia päivässä käytettävissään. Varallisuuden kasvu mahdollistaa yhä suuremman kulutuksen, mutta aika ei anna periksi. Kuluttaa voi vain tietyn ajan ja epäsuhde kasvavien kulutusmahdollisuuksien ja vakiona pysyvän ajan välillä kasvattaa turhautumista ja aikastressiä.

Kiireeseen voi vastata eri tavoin. Voi yrittää tehdä asioita nopeammin tai sitten voi yrittää tehdä useita asioita samaan aikaan. Keskityn tutkimaan jälkimmäistä mahdollisuutta. Ajankäyttötutkimuksessa vastaajia pyydetään merkitsemään päiväkirjoihinsa, ei pelkästään ensisijaisesti tekemänsä aktiviteetin, vaan myös sen rinnalla mahdollisesti tehdyn toisen aktiviteetin. Esimerkkinä tästä olisi ruuan valmistaminen samalla kun keskustellaan lapsen kanssa. Tietoa rinnalla tehdystä aktiviteetistä ei ole juuri käytetty hyväksi tutkimuksissa. Kuitenkin melkein kaikki vastaajat ovat tehneet

ainakin jossain vaiheessa samanaikaisesti useampaa aktiviteettiä ja kotityöhön ja vapaa-aikaan käytetystä ajasta noin kolmanneksessa tehdään monta asiaa yhtä aikaa.

Kysymys kuuluukin, tekevätkö kiireiset ihmiset enemmän asioita yhtä aikaa kuin ei-kiireiset? Tutkimustulosteni mukaan samanaikaista tekemistä ei selitä kiire vaan koulutustaso. Tulokset ovat eri kiireen mittareilla erisuuntaisia. Jäljelle jää tulos, että korkeasti koulutetut tekevät myös keskimääräistä enemmän monia asioita yhtä aikaa. Tulos, joka osaltaan vahvistaa kahdessa aikaisemmassa esseessä olevia tuloksia.

6. Lopuksi

Väitöskirjatutkimukseni neljä itsenäistä osaa edustavat vain vaatimatonta joukkoa mahdollisista tutkimuskysymyksistä. Lähes kaikkia inhimillisen toiminnan osa-alueita voidaan tutkia ajankäyttöaineistojen avulla. Perheen sisäinen käyttäytyminen, markkinatyön, kotityön ja vapaa-ajan välinen vuorovaikutus, sosiaaliturvajärjestelmien ja siitä syntyvien kannustimien vaikutus perheiden valintoihin ovat esimerkkejä huomiota vaativista tutkimusaiheista.

Kansantaloustiede pyrkii selittämään ihmisen käyttäytymisen hänen kyltymättömien halujensa ja niukkojen resurssiensa välisen ristiriidan ratkaisuna. Pukiessaan tämän ongelman matematiikan kielelle kansantaloustiede pystyy muita yhteiskuntatieteitä paremmin tuottamaan testattavia hypoteeseja tutkimuskohteestaan. Sitouttamalla tutkimusyhteisönsä yhteisen matemaattisen kielen käyttöön kansantaloustiede myös mahdollistaa tieteellisen kritiikin ja tieteellisen tiedon kasautumisen tavalla, josta muut yhteiskuntatieteet voivat usein vain haaveilla.

Tutkiessaan perheen käyttäytymistä kansantaloustieteen suurin kontribuutio on perhettä kohtaavien rajoitteiden ja niiden vallitessa tapahtuvien valintojen tutkiminen. Siksi sitä voidaan pitää muita tieteitä kuten sosiologiaa tai psykologiaa täydentävänä. On kuitenkin pidettävä mielessä, että mitä kauemmaksi tiukasti rahallisista suureista liikutaan, sitä huolellisemmin ja kriittisemmin on kansantaloustieteen metodia käytettävä. □